

Місце дольника у становленні індивідуального стилю віршування

Розмірковуючи про початок творчого шляху поета, дослідники виводять витoki віршотворення з перших друкованих творів або юнацьких проб пера. Багато науковців обстоюють думку, що у різні роки потяг до віршування відчуває кожен, однак не всі стають професійними поетами.

Саме тому вчені ставлять питання: Чи можна навчитися писати вірші? Які умови становлення та розвитку індивідуального поетичного стилю? Яким жанрам, метричним системам автор надає перевагу на тому чи тому етапі творчого шляху? Ці питання вимагають особливої уваги, коли йдеться про еволюцію поетичного стилю в напрямі взаємодії класичних форм вірша з неklasичними, серед яких концептуальне місце посідає дольник.

Дольник – це інтерпретація регулярного вірша з незначними порушеннями ритмічного малюнка (переважно ґрунтованого на трискладових розмірах), який, порівняно з суто класичною формою, має більші можливості для суб'єктивного самовираження. Мелодика, евфонія приглушуються, аби яскравіше зазвучав щирий, природний авторський голос¹. У поезії ХХ століття дольник – особливо плідна віршова форма, в найкращих зразках якої (творах Є. Плужника, Л. Первомайського, В. Симоненка, І. Драча, Д. Павличка, Ліни Костенко, Світлани Йовенко, Ірини Жиленко) віртуозно синтезуються традиції та новаторство.

«Початківці верлібром не пишуть – це форма найскладніша, вона відразу виявляє поверховість думки й почуття», – писав О. Жовтис у статті «Від чого не вільний вільний вірш?»². Вірогідно, що так можливо говорити не лише про верлібр, а й про дольник, – має минути вельми багато часу, щоб людина, набуваючи естетичного досвіду, прийшла до потреби виразити перипетії свого внутрішнього світу саме такими складними розмірами.

Звертання до нерівномірного, синкопованого метра, яким є дольник, має глибинне психологічне підґрунтя. У ранній юності людина живе у суперечності між прагненням розімкнути межі своєї самотності, знайти друга, коханого,

¹ Моклиця М.П. Основи літературознавства : посібник для студентів / Марія Моклиця. – Т. : Підручники & посібники, 2002. – С. 100.

² Жовтис А.Л. От чего не свободен свободный стих / Александр Жовтис // Стихи нужны... Избранные статьи. – Алма-Ата : Жазушы, 1968. – С. 8.

однодумця, – і страхом утратити себе, розчинити в комусь іншому своє щойно відкрите «Я». Ця суперечність отримує словесне втілення у таких, приміром, рядках:

*Хочу до тебе прорватись
Крізь поламані автомати,
Крізь автобуси переповнені,
Крізь очі насмішуваті.
Хочу до тебе прорватись
Крізь потрійну свою самотність,
Крізь звичку до розставання,
Крізь себе саму³.*

На момент написання цього вірша (1982 р.) авторка його була ученицею дев'ятого класу. У цьому октостиху відбивається нелегкий шлях пошуків виходу героїні з самотності: спершу людина аналізує зовнішні причини своєї відмінності від іншого, аж тільки потім виявляє ці причини у собі самій. Власне «Я» молодій поетеси починає сприйматися як неподоланна перепона, що відділяє її від іншого, і про це промовисто свідчить не лише розмір вірша, а й мова його: анафори (*хочу..., крізь...*), градація (*автомати... автобуси... очі... потрійна самотність... звичка до розставання*), і врешті-решт – прорив до іншого «крізь себе саму»: віднайдення alter ego всередині себе, життя як додання бар'єрів між зовнішнім і внутрішнім.

За інший вірєць цього пошуку та віднайдення може правити уривок щоденникового запису:

«Як?! Хіба ти не мрієш стояти в буремну ніч на скелі, що височить над розбурханим морем, ловити блискавки і кричати в чорне небо, згоряючи в екстазі?

Хіба ти не мрієш раптом опинитись у чарівному гроті і завмерти з задужебною піснею в серці, милуючись казковими витворами природи?

... Хіба ти не мрієш, нарешті, підняти виблискуючий в огні вечірнього вогнища келех божественного вина і випити його на честь нашої самовідданої дружби?..»⁴.

³ Цит. за виданням: Новлянская З.Н. «Стихи – продолжение мое и начало...» / Зинаида Новлянская. – М. : Знание, 1982. – С. 22-23 (довільний переклад автора статті).

Справді, при детальнішому прочитанні цього уривка неможливо не відзначити деякі типологічні спільності його з віршем: синтаксична єдність рядків, їх оформлення у вигляді риторичних запитань, численні зображально-виражальні засоби, якими досягається особливе сугестивне звучання (повтори – однорідні дієслівні присудки, дієприслівникові звороти, а також анафора «Хіба ти не мрієш...»), яка задає горизонт очікування амфібрахія), алюзійність (картини моря, що викликають асоціації з поетичною мариністикою М. Коцюбинського, Лесі Українки тощо). Наведений запис – пошук молодою людиною розуміння дійсності за допомогою символіки: «У мрії взагалі залишається й повинно залишатись, як одна з найважливіших умов її існування, щось нерозкрите, таємниче, захоплююче»⁵.

З історії досліджень українського та російського письменства видно, що, коли дольник усталився як особлива версифікаційна система, багато хто сприйняв його як величезне завоювання, «прорив» у формуванні національних типів вірша: адже він давав простір до застосування розмовної мови (так само, як і верлібр), дозволяв утілити всю багатоманітність неповторних інтонаційних ходів та зсувів⁶. Наталія Костенко виявляє такі дві тенденції розвитку дольника в українській поезії ХХ століття:

- зближення з класичними розмірами (силабо-тонічна визначеність ритмічних наголосів);
- тяжіння до суто тонічної безсистемності⁷.

В українській поезії другої половини ХХ століття заслужену популярність здобули дольники Василя Симоненка:

Ображайся на мене як хочеш,

Зневажай, ненавидь мене,

Все одно я люблю твої очі

*І волосся твоє сумне*⁸.

⁴ Цит. за виданням: Роменець В.А. Психологія творчості / Володимир Роменець. – К. : Либідь, 2001. – С. 101.

⁵ Роменець В.А. Знач. праця. – С. 102-103.

⁶ Кожин В.В. Стихи и поэзия / Вадим Кожин. – М. : Советская Россия, 1980. – С. 166.

⁷ Костенко Н.В. Українське віршування ХХ століття : навч. посіб. / Наталія Костенко. – 2-ге вид., доп і перероб. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2006. – С. 103.

⁸ Симоненко В.А. Вибрані твори / Василь Симоненко ; упоряд. Анатолій Ткаченко, Дана Ткаченко. – К. : Смолоскип, 2010. – С. 189.

«Ніби-відсутність» (за влучним висловом А. Ткаченка)⁹ одного чи двох складів у 2- та 3- складових стопах компенсується трьома способами: паузою, розтягненням у вимові сусідніх складів, посиленням їх наголошеності¹⁰. Завдяки цим допоміжним чинникам в усному виконанні Симоненкового вірша поліфонія нерівноскладових рядків із анапестичною домінантою при читанні створює ностальгійну атмосферу. Дивовижно, що цим витончено-щирим сповідальним рядкам передували ще перші проби пера, датовані 1953 роком:

*Страшно! Мені минуло
Лиш вісімнадцять літ,
Де ж та юнацька сила,
Мрій молодий політ?
Так, як на землю сіру
Пада пожовклий лист,
Падає в себе віра,
В долю свою і хист...*¹¹

Вірогідно, песимістичний настрій цитованого вірша зумовлено суто суб'єктивними чинниками, та водночас можна припустити й елемент наслідування. За потенційний прототекст може правити «Осінь» Михайля Семенка (зб. «Дерзання»):

*Осінь похмура йде
Хмари дощі тумани
Осінь у серце веде
Смуток нежданий...*¹²

Замолоду, коли особистісне начало відчуває невтоленну потребу злиття з ідеалом, лірична творчість завжди приховує в собі небезпеку тривалого «полонення» чужим світосприйняттям і чужим способом виразу цього світосприйняття¹³.

⁹ Ткаченко А.О. Мистецтво слова : вступ до літературознавства : підручник для гуманітаріїв / Анатолій Ткаченко. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. – С. 358.

¹⁰ Кожинів В.В. Указ. соч. – С. 163.

¹¹ Симоненко В.А. Зазнач. видання. – С. 75.

¹² Цит. за виданням: Костенко Н.В. Зазнач. праця. – С. 105.

¹³ Новлянская З.Н. Указ. соч. – С. 55.

Та в істинних поетів наслідувальність долається наполегливою роботою над словом. Симоненківські віршові інтонації, але позначені «своїм», оригінальним поглядом на звичні явища, відлунюють уже в першій збірці Анатолія Мойсієнка «Приємлю» (1986), яка засвідчує вільне володіння автора класичними розмірами та водночас містить сміливі версифікаційні й тропеїчні експерименти:

Листопадово день до грудей припав –

І кленово мені, й калиново...

Де б ще барв я таких надбав,

Як не в дневі цьому осінньому?

Павутинням дзвенить земля,

І весіллями далеч знаджує...

Красну вроду свою земля

На терезах осені зважує.

Гіркнуть думи... Гіркі меди

Так щедротно сповна розлито...

О поезіє, так і ти

В світ приходиш, щоб терпко жити.¹⁴

У цьому вірші «осінньої лірики» традиційні образи отримують незвичайні змістові приращення: «павутинням дзвенить земля / і весіллями далеч знаджує», земля «красну вроду... на терезах осені зважує»; «листопадово», «кленово» й «калиново» – авторські прислівники-неологізми, утворені задля красномовнішого показу настроїв ліричного персонажа. Прості дієслівні рими (припав – надбав, знаджує – зважує) у вірші чергуються з неточними «калиново – осінньому», «меди – ти», приблизною «розлито – жити», внутрішніми «барв – надбав», «осінньому – весіллями», «не в дневі», тавтологічною «земля – земля». Саме дольник із очевидною анапестичною домінантою, із пропусками складів у всіх рядках (така архітектоніка є доволі рідкісною), і дозволяє застосувати зображально-виражальні засоби в усьому їх розмаїтті.

¹⁴ Мойсієнко А.К. Приємлю / Анатолій Мойсієнко. – К. : Рад. письменник, 1986. – С. 76.

Вірші Василя Симоненка дівчата шістдесятих років переписували з «самвидавівських» збірок, віддрукованих на друкарській машинці, в альбоми або інтимні щоденники, позаяк небезпідставно гадали, що ці слова звернено нібито до них, і відчували потребу відповісти – зокрема віршем.

Виявом рецепції вивченого у школі дольника, у тому числі Симоненкового, стала така рефлексія восьмикласниці Ольги Читайло на тему літературної творчості:

*Я п'ю слова із прозорої чаші,
Ароматом дива розбавлені.
Уривки п'єси у новенькому фраці,
Йдуть, їхні очі у сльози забарвлені...¹⁵*

Перший піввірш установлює «горизонт очікування» ямба (я *п'ю* слова...), надалі ж анапестична клаузула закріплює за твором «право на дольник». Хвилювання від читання поезії, «сп'яніння словом» приводить поетесу до спостерігання дивовижного дійства, у якому головними персонажами виступають літературні роди та жанри:

*Знову роман усміхається повісті,
Кружляє з ним у хмільному вальсі,
Тиха новела, немов після сповіді,
Летить на крилах стрімкого щастя...*

Літературний карнавал, у якому бере участь не лише лірична оповідачка, а й читач, вивершується в ідеї юнацької поетичної душі як локківської *tabula rasa*: «Немов візерунки на чистих листках, / Це слово у серці, слово прозріше». Невідомо, чи стала Ольга Читайло професійною письменницею, але опублікований у львівському поетичному альманасі «Пелюстковий автограф» 12-рядковий твір є безсумнівним творчим успіхом. Зокрема, це видно у дольникових ритмах та нестандартних анаграматичних римових парах (*розбавлені – забарвлені, повісті – сповіді* і найцікавіша, найбільш небуденна *вірші – прозріше*). Несподівані й оригінальні результати індивідуальних поетичних вправ

¹⁵ Пелюстковий автограф. Творчість юних / упоряд., ред. М. Людкевич. – Л. : Видавн. фірма «Афіша», 2000. – С. 67.

учорашньої школярки свідчать про творче прозріння молодої людини на помежів'ї двох тисячоліть.

Перша книжка молодої білоруської поетеси Оксани Спринчан «Вірші від А.» (2004) складається майже всуціль із вільновіршів, серед яких подеколи трапляються канонічні західні (тріолет) та східні (хоку, танка) форми. Неможливо не виокремити з-поміж них чудову мініатюру «Я ошчасливила нині дощ...», де перший рядок – дольниковий, другий і третій – ямбічні, четвертий – хореїчний, п'ятий – амфібрахічний:

Я ашчаслівіла сёння дождж –

Забыла парасон.

І спраўдзіўся ягоны сон –

мокры лён

маіх валасоў¹⁶.

Така версифікаційна нерівномірність компенсується фонетичною панторимою, яка пронизує весь твір: «сёння» (білоруське “сьогодні”) продовжується в словах «парасон» (парасоля), «сон», «лён» і врешті-решт – «валасоў».

Багатостопний цезурований дольник, звукова гра, заломлене крізь призму власного «я» бачення світу – ці ключові композиційні чинники хрестоматійного вірша «Коли копають картоплю...» Максима Рильського становлять основу для філософсько-культурологічного твору Миколи Леоновича «Інтимна лірика», вміщеному в антології молодих поетів «Дві тонни» (2007):

Є речі, які треба часом гостро відчути,

І те, про що, напевно, не варто знати:

Так, я ніколи не знав, який післямак цикути,

І зовсім не уявляю, які із мене цитати.

Я просто живу як умію, і не завжди це гарно –

Ніби й навчився вже, але не завжди – умію.

Мати б три серця – одне щоби так, намарно.

Друге для щастя, а третє щоби боліло¹⁷.

¹⁶ Спринчан А. Вершы ад А. / Аксана Спринчан. – Мн. : Мастацкая літаратура, 2004. – С. 51.

Експериментальна поезія Анни Малігон «В поміжсонні соняхів»:

*я не повім вам чорне з мого щоденни...
 ...К. землеміром не був і не бачив абсур...
 ...думаєш янгольським віттям або шедевра...
 ...ми в березневу кору вростем а всю...
 ...дивну і згірклу весну в поміжсоння соня...
 ...хитко зроста застуда... туди... туди...
 ...хай на очниці квіти а крони в скроні...
 ...сіло ні впало вмерла кора і ти...
 ...хочеш помірять чорне з мого щоденни...
 ...й клопіт стає стіною така земля...
 ...каєшся в темінь за чорні мої шедеври...
 ...К. засинає а в замку зимую я...¹⁸*

є очевидним переосмисленням тичининської гри зі словами та складами (*вітер вітер ві / терзає дуба кле / на хмарах хмури сон / це знов осінній ві*), де навіть слово «замком» виглядає як адреса сайту в Інтернеті (zam.com).

Писанковий орнамент – різноманітний, переважно рослинний і тваринний – мав свою мову, його треба було вміти читати, бо то не просто набір елементів та ліній, а злагоджена, продумана система традиційного узору, де все до найменшої рисочки означувало тільки йому притаманну філософію. Ця філософія – симетрія орнаменту, кожен елемент якого складається з неспівмірних фігур і ліній, а отже, подібний до дольника у віршуванні – відбивається у ліричних мініатюрах двох збірок-компонентів поетичного діалогу Юрія Коваліва та Олесі Мудрак «День, якого не існує» (2009), які змушують не лише співпереживати, а й замислюватися:

*Не фантом і не вигадка. Реальна, як сварга,
 Що у спіралі завихрює світ,
 Як танець кривий, як брахманська ватра,
 Як писанка, як Великодній Санскрит,
 Як слово, в якому живеш для любові –*

¹⁷ Дві тонни: Антологія поезії двотисячників / упоряд. Б.-О. Горобчук. – К.: Вид-во Романенка «Маузер», 2007. – С. 137.

¹⁸ Там само. – С. 64.

Її осягаючи не осягти...

Реальна. Не вигадка. З плоті і крові.

Просвітлена серцем. Тепер-і-завжди (Ю. Ковалів)¹⁹;

В оберемку троянд // жебонить мокра цівочка миті.

Розвалена Троя... // Тур трипільський // рогами – // в дощах.

Шукаю себе // в твоїм Великоднім санскриті:

До краплі вичитую... // Чую: літера кожна, як птах (Олеся Мудрак)²⁰.

Не оминула спокуси «причаститися Симоненкового слова» й авторка цієї статті, маючи ще 16 років:

Розцвіли черешні та вишні,

Стали білі, мов серед зими.

Ми з тобою – діти колишні,

Хоч і різні за віком ми.

Хай вважав ти мене за дитину,

На словах, а чи, може, в думках –

Та є шанс у мене єдиний

Подорослішати на очах...

Звісно, наївна спроба оспівати першу закоханість, спроба відбити неспокій ліричної героїні у спілкуванні з людиною значно старшою, в якій вона бачить водночас образи батька, порадника та близького друга. Інтонація вірша хоча й наслідувальна, але в ньому прозирає наближення до простого ліричного висловлювання, задушевної розмови. Саме цей чинник і зумовлює спорадичне тяжіння автора цієї роботи до дольника:

Посіяла осінь

сни. –

Падали зорі на лан.

Посіяла осінь сни –

Виросли

айстри.

... Тут і навідавсь

¹⁹ Ковалів Ю.І. Бермудський санскрит / Юрій Ковалів. – К. : Неопалима купина, 2009. – С. 7.

²⁰ Мудрак О. Горизонтальна зебра / Олеся Мудрак. – К. : Неопалима купина, 2009. – С. 6.

ранок.

З роси

нанизав гердан.

Калину зв'язав у кетяги.

Яблука

зсипав у тайстри.

Сонце-кресаню зодяг.

Убрався в багряний жупан.

Стиха постукав

у Вашу хату:

«Здрастуйте,

Майстре!»²¹

(«Посіяла осінь сни», 2007).

Слово – інкарнація думки. Вміння володіти словом – це плід загальної культури людини, результат її теоретичної підготовки й практики оперування словом. Твори класичної літератури, що репрезентують можливості дольника як інтерпретації трискладових віршованих розмірів, сприяють формуванню версифікаційної культури поетів-початківців, оскільки своїм ритмом і характером подібні до ритму й характеру життя молодій людини – «мінливого, синкопованого, де короткі тексти чергуються з довгими, проза – з віршами, суто національне – з інтернаціональним, серйозне – зі смішним»²². Можна твердити, що поява дольника в індивідуальній віршотворчості свідчить про неспокій у внутрішньому світі сучасної людини, передусім юнака або дівчини, про круті переломи та несподівані колізії у її стосунках з природою, космосом.

ЛІТЕРАТУРА

¹ Моклиця М.П. Основи літературознавства : посібник для студентів / Марія Моклиця. – Т. : Підручники & посібники, 2002. – С. 100; ² Жовтис А.Л. От чего не свободен свободный стих / Александр Жовтис // Стихи нужны... Избранные статьи. – Алма-Ата : Жазушы, 1968. – С. 8; ³ Цит. за виданням: Новлянская З.Н. «Стихи – продолжение мое и начало...» / Зинаида Новлянская. – М. : Знание, 1982. – С. 22-23 (довільний переклад автора статті); ⁴ Цит. за виданням: Роменець В.А. Психологія творчості / Володимир Роменець. – К. : Либідь, 2001. – С. 101; ⁵ Роменець В.А. Зазнач. праця. – С. 102-103; ⁶ Кожинов В.В. Стихи и поэзия / Вадим Кожинов. – М. : Советская Россия, 1980. – С. 166; ⁷ Костенко Н.В. Українське віршування ХХ століття : навч. посіб. / Наталія

²¹ Науменко Н. Розмарин / Наталія Науменко. – К. : Видавництво «Сталь», 2011. – С. 19.

²² Миропільська Н.Є. Зазнач. праця. – С.125.

Костенко. – 2-ге вид., доп і перероб. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2006. – С. 103; ⁸ Симоненко В.А. Вибрані твори / Василь Симоненко ; упоряд. Анатолій Ткаченко, Дана Ткаченко. – К. : Смолоскип, 2010. – С. 189; ⁹ Ткаченко А.О. Мистецтво слова : вступ до літературознавства : підручник для гуманітаріїв / Анатолій Ткаченко. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. – С. 358; ¹⁰ Кожинів В.В. Указ. соч. – С. 163; ¹¹ Симоненко В.А. Зазнач. видання. – С. 75; ¹² Цит. за виданням: Костенко Н.В. Зазнач. праця. – С. 105; ¹³ Новлянская З.Н. Указ. соч. – С. 55; ¹⁴ Мойсієнко А.К. Приемлю / Анатолій Мойсієнко. – К. : Рад. письменник, 1986. – С. 76; ¹⁵ Пелюстковий автограф. Творчість юних / упоряд., ред. М. Людкевич. – Л. : Видавн. фірма «Афіша», 2000. – С. 67; ¹⁶ Спринчан А. Вершы ад А. / Аксана Спринчан. – Мн. : Мастацкая літаратура, 2004. – С. 51; ¹⁷ Дві тонни: Антологія поезії двотисячників / упоряд. Б.-О. Горобчук. – К.: Вид-во Романенка «Маузер», 2007. – С. 137; ¹⁸ Там само. – С. 64; ¹⁹ Ковалів Ю.І. Бермудський санскрит / Юрій Ковалів. – К. : Неопалима купина, 2009. – С. 7; ²⁰ Мудрак О. Горизонтальна зебра / Олеся Мудрак. – К. : Неопалима купина, 2009. – С. 6; ²¹ Науменко Н. Розмарин / Наталія Науменко. – К. : Видавництво «Сталь», 2011. – С. 19; ²² Мировіська Н.Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня : теорія і практика / Наталія Мировіська. – К. : Парламентське вид-во, 2002. – С. 125.